

РОМАН В. ДОМОНТОВИЧА „ДІВЧИНА З ВЕДМЕДИКОМ” В АСПЕКТІ ІГРОВОЇ ПАРОДІЙНОСТІ

Вивчення ігрової специфіки художнього слова є актуальним питанням сучасного літературознавства. Дослідженням роману В. Домонтовича „Дівчина з ведмедиком” займалися Ю. Шерех [11], С. Павличко [8], В. Агєєва [1], Т. Белімова [3], І. Куриленко [6], Н. Мариненко [7], М. Гірняк [4] та ін. Науковці неодноразово звертали увагу на роль ігрового чинника в романі. Накопичений ними досвід увиразнює проблему гри у творчості письменника, що й обумовлює актуальність досліджуваної теми. У запропонованій статті ми звернемося до аналізу пародійності як ігрового засобу у романі В. Домонтовича.

„Дівчина з ведмедиком” – перший художній твір В. Домонтовича. Через текст твору письменник в ігровій формі прагнув указати на свої пріоритети, визначити власну позицію у суспільно-культурному просторі 20-х років. У романі простежується процес окреслення цього задуму шляхом пародіювання двох типів роману, які в тогочасному літературному процесі представляли різні полюси. З одного боку, це заохочуваний владою реконструктивний (виробничий) роман, з іншого – розрахований на широкі маси бульварно-авантюрний. Обидва жанрові різновиди були орієнтовані на соціальне замовлення і користувалися читацьким попитом. Пародіювання цих двох романних форм у „Дівчині з ведмедиком” допомогло автору реалізувати його задум: він залучив прихильників реконструктивного та авантюрно-бульварного жанрів до сприйняття власного інтелектуально-філософського роману, певним чином маніпулюючи читацькою свідомістю.

Сам термін „пародія” багатозначний. Пародія розглядається як жанр літератури, як стилістичний прийом, як філософський метод. Основною ознакою пародії є її подвійна природа, наявність двох планів: буквальний план і план об’єкта пародії. Необхідною умовою виникнення пародійного ефекту також є певне ставлення автора до „другого плану”. Об’єкт пародіювання осмислюється в іронічному ключі, із скептицизмом чи сарказмом, іноді жартівливо, причому авторське ставлення завжди контрастує з оригіналом. Сприйняття читачем „другого плану” пародії залежить від ступеня його інформованості. Тільки ерудований читач, що має певний рівень знань та іроніко-гумористичну інтуїцію, здатен зрозуміти пародійний текст. Непідготований читач, який не впізнає „другий план”, сприймає пародію як серйозний твір. Так виникає непорозуміння – читач опиняється в ролі ошуканого. Навпаки, той, хто зрозумів авторський задум, вступає з пародистом у контакт, у певну змову. Пародія може використовуватись у тексті як полеміка з літературними напрямками, певними формами, мовними засобами чи стилістичними прийомами.

У романі В. Домонтовича „Дівчина з ведмедиком” автор залучає пародію як певний ігровий прийом. За допомогою пародійних елементів автор встановлює необхідний для нього діалог з читачем, ділить аудиторію на „посвячених” і „непосвячених” читачів, зашифровує власну позицію. Прийоми пародії виконують у романі ще й підготовчу функцію. Автор певним чином налаштовує читача, готує його свідомість до сприйняття запропонованої ним картини світу.

Уже на початку роману В. Домонтович вводить елементи пародії. Образ Семена Кузьменка, товариша Іполіта Варецького часів революції, використовується автором одразу у двох планах. З одного боку, за допомогою образу радянського робітника В. Домонтович пародіює реконструктивний роман, висловлюючи таким чином своє скептичне ставлення до подібної літератури. З іншого боку, цей персонаж допомагає автору розкрити власне ставлення до суспільної й культурної атмосфери другої половини 20-х років.

Семен Кузьменко – типовий персонаж реконструктивних романів. В українській літературі цей жанр представлений романами „Народжується місто” О. Копиленка, „Кварцит” О. Досвітнього, „Двері в день” Г. Шкурупія та ін. Уже в другій половині 20-х років у радянській літературі сформувалося два підходи. Прихильники першого підходу виступали за свободу творчості, прихильники другого – декларували зображення реальності крізь призму заданої ідеї. Література, що писалася в рамках соціального замовлення, мала власні сюжетно-композиційні особливості, культивувала певний тип героя, використовувала чітко визначене коло тем. Персонажем більшості подібних творів був простий радянський робітник, який знав політику партії і втілював її у власному житті. Семен Кузьменко у романі В. Домонтовича має усі риси, які були характерні для персонажів радянських романів. Він позитивний, оптимістичний, активний, націлений на майбутнє. Одразу ж привертає увагу „широка посмішка на лиці”, рожеве обличчя, міць м’язів. Ці риси ніби символічно розкривають внутрішню упевненість у собі і своїй меті, силу, бажання йти до цієї мети. Семен Кузьменко займається соціально схвалюваною справою: він мріє відбудувати мертвий завод і щиро вірить у можливість здійснення своєї мрії: „Не сумнівайтеся, Іполіте Миколайовичу, відбудуємо завод!.. Нема нічого — все буде. Воля тільки потрібна. Захтіти треба!.. А я — я настирливий!” [5, с. 10].

Образ Семена Кузьменка виписаний цілком серйозно. Може скластися враження, що автор і справді вирішив написати типовий радянський роман у дусі офіційної пропаганди. Той факт, що це була лише пародія, стає зрозумілим для читача, коли автор полишає історію робітника Кузьменка і не дає цій лінії продовження у романі. Познайомивши читача з персонажем-робітником, автор переходить до історії кохання. Так стає помітною іронічна посмішка В. Домонтовича і його пародійний прийом: він зобразив Семена Кузьменка, маючи на меті поіронізувати з таких персонажів і тих романів, у яких вони були головними героями. Автор зображує персонажа лише для того, щоб підкреслити відсутність подальшого розвитку для подібного типу

героя на сторінках його роману. На цей ігровий прийом звернув увагу Ю. Шерех: „Домонтович ніби каже: Хочете від мене реконструктивного роману? Так я ж вас піддурю. От вам потрібний ваш герой, а тепер я його покину й перейду до історії любовців” [11, с. 85].

Окрім пародії на радянський реконструктивний роман, в образі Семена Кузьменка міститься ще один пародійний код. За допомогою цього персонажа автор прагне передати настрої, що були характерні для суспільно-психологічної атмосфери 20-х років, дає свою відповідь на центральні питання диспутів, у завуальований спосіб заявляє про свої позиції. Для цього В. Домонтович використовує прийом контрасту. Образ Семена Кузьменка протиставлений Іполіту Варецькому. Контрастує спосіб мислення персонажів, умови життя, система поглядів на світ. Семен Кузьменко – це революційний романтик. Серед української інтелігенції 20-х років була популярною концепція нової людини, яка вірить у безхмарне майбутнє. Робітник у романі В. Домонтовича мріє про свій завод так, як мріяв М. Хвильовий про „вогні загірної комуни”. В образі Семена Кузьменка автор виділяє червоні кольори, яскравий блиск: „Коли, постукавши в двері, на мій вигук: „Можна!”, увійшов до хати незнайомий мені військовий з широкою посмішкою на лиці, в темній шкурятяній куртці, в високих блискуче начищених чоботях, затягнених вище колін ремінцями, – я не пізнав, хто це. Мені здалось незнайомим голене рожеве обличчя, зелена будьоннівка з розпластаним на ній червоним сукном п'ятикутньої зірки” [5, с. 5-6]. Ці кольори виділяються на тлі сірих кольорів помешкання, до якого завітав робітник Кузьменко. Персонажі протиставлені і зовнішньо. Якщо Іполіт Варецький „худий, високий і виснажений, з запалими щоками та великим гострим носом” [5, с. 7], то в образі Семена Кузьменка підкреслюється „упругість м'язів, міць тіла, шорсткість щік, запах тютюну, чобіт, коня, шкури, холодного знадвору свіжого повітря” [5, с. 7]. Навіть сидять персонажі під час розмови не поруч, а навпроти: „Ми сиділи один проти одного... Він – рожевий і ясний, обпершись ліктем на коліно й нахилившись усім тулубом вперед, пильно дивився мені у вічі. Я на краю ліжка, зігнувшись, кутався в накинуте на плечі пальто” [5, с. 9-10].

Контрастують і світогляди обох персонажів. Щоб підкреслити контраст, письменник використовує локус заводу, про який мріє робітник Кузьменко. Упевненості, оптимізму і вірі Семена Кузьменка протиставляються сумніви Варецького: „Він вірив. А я? Я? Мабуть, що ні! <...> Говорити про відбудування заводу, коли немає грошей, палива, заліза, робітників, зв'язку з закордонними ринками, — ця справа здавалась мені неправдоподібною й неймовірною” [5, с. 10]. Вузький простір заводу для письменника є символом більш широкого простору – топосу цілої країни.

Алюзія „конкістадори”, яку вживає В. Домонтович, описуючи Семена Кузьменка, натякає читачеві на одну з улюблених метафор М. Хвильового, яку він використовував як у літературно-критичних працях, так і в художніх творах. Приміром, у статті „Україна чи Малоросія” М. Хвильовий писав: „Азіатський ренесанс і надалі залишається прекрасною поезією наших днів.

Ми й надалі віримо й переконані, що тільки конкістадори Великого Сходу утворюють четвертий культурно-історичний тип, що тільки вони виведуть людськість на шлях комуністичних революцій” [10, с. 260-261].

Характеризуючи свого персонажа, В. Домонтович використовує певні слова і фрази, які легко міг упізнати український інтелігент 20-х років. Упізнається навіть той тон, яким автор описує зустріч Семена Кузьменка та Іполіта Варецького. Порівняємо два фрагменти з роману В. Домонтовича і повісті М. Хвильового „Санаторійна зона”. Характеризуючи Семена Кузьменка, В. Домонтович пише: „Я з цікавістю дивився на нього, що приніс з собою подих степових вітрів, крицеву суворість душі, загартованої в постійних блуканнях по далеких фронтах, порив нових конкістадорів, що мріють на невідомих шляхах відкрити невідому країну, щасливу країну щасливого майбуття” [5, с. 8]. Подібний романтичний пафос і наївна мрійливість зустрічається і у М. Хвильового: „То нічого, що я жінщина з жіночною натурою, – в добу горожанських війн я – солдат революції, і моє перо – гострий багнет, який завше сторожко прислухається. Так, я безумно люблю життя. Я вірю, що в темних очах моєї буйної неспокійної республіки нарешті заграє голубий промінь і вона найде те, чого так довго шукає. І зараз у мене один біль: я тоскую, що я не можу бути безсмертною. Бо ж подумайте: я не зробила й трильйонної частини того, що хотіла зробити, і я не розказала того, що мусила розказати. Бо ж подумайте: я бачу перед собою не тільки Хлоню, анарха, Майю і сестру Катрю, – я вже бачу перед собою нових невідомих людей – сильних, як леопард, прозорих, як чека, і вільних, як воля. Невже ж фортуна не допустить, щоб я про них написала повість?” [9, с. 582]. Такий тип героя – вчорашнього революціонера, який готовий боротися за втілення найсвітліших мрій, – зустрічається не лише в творах М. Хвильового. Подібне романтичне спрямування характерне для Ю. Яновського („Чотири Шаблі”), М. Куліша („Патетична соната”) та деяких інших письменників 20-х років ХХ ст. В. Домонтович іронізує з цього палкого романтизму, з месіаністичної віри в Відродження, із пафосних гасел М. Хвильового, які не мали під собою твердого ґрунту.

Цікаво, що В. Домонтович поєднує в образі робітника Семена Кузьменка пародії одразу на два явища, які в 20-х роках були діаметрально протиставлені: з одного боку, це орієнтоване на більшовицьку доктрину радянське будівництво з наголосом на „матеріальній базі”, економіці, інтересах пролетаріату, з іншого – пошук письменників-романтиків, які висунули на перший план категорії культури і психології окремої особистості. Тобто обидва явища В. Домонтович ніби ставить в один ряд. Як офіційний курс партії, так і романтична екзальтованість М. Хвильового, викликають у В. Домонтовича скептичну посмішку.

Створивши типовий образ робітника, на який очікувала радянська критика, В. Домонтович раптом залишає цей сюжет і переходить до історії кохання. Любовні перипетії, які розміщені в романі після опису Семена Кузьменка, значною мірою є пародією на авантюрно-бульварну літературу. Іполіт Верецький показаний у стосунках із „модерною” дівчиною Зиною

Тихменєвою, яка виступає проти усталених поглядів на кохання, шлюб, місце жінки у суспільстві. Дівчина заперечує правдоподібні істини, які лише схожі на правду, але не є правдою, і шукає неправдоподібності: „Треба зненавидіти все правдоподібне, бо воно тільки подібне на правду, але не є правда. Ми ж шукатимемо самої тільки правди, а не її оманних подібностей” [5, с. 74]. Історія їх кохання незвичайна, з несподіваними поворотами сюжету. Коли дівчина відчуває, що Варецький не здатен її зрозуміти, вона тікає до Берліна, стає повією, кінчає життя самогубством.

Роман містить кілька сцен, які нагадують авантюрно-бульварну літературу. Таким є епізод, коли Варецький наважився просити руки Зини. Зина віддається двірникові, по-своєму пояснюючи такий учинок: „Я зроблю так, щоб ні він, ні хто інший не могли і не захтіли гадати про шлюб зі мною” [5, с. 156]. Сцена у берлінському ресторані також сповнена зовнішніх ефектів, несподіваних учинків персонажів. У ресторанній повії з рудим волоссям Варецький упізнає Зину. Вона пише йому записку з пропозицією „пошанувати її вечерею”, потім стріляє в свого клієнта і в себе. Опис цих подій супроводжується гіпертрофованими реакціями самого Варецького: „Який кошмар! Навіщо така мука?! Навіщо цей біль?! За що я мушу так страждати?! <...> Яка тиша в кімнаті, напружена, гнітюча тиша, порожня тиша, що тисячами пудів давить на мій мозок! Чому не додивився тоді, чому не розірвав, чому зім'яв, чому так зневажливо сховав до кишені? Заболіло серце; здавалось, зібралось в маленький комочок, що, стиснутий, бився сам. Мене не було: був тільки цей комочок і біль” [5, с. 198]. За допомогою цих епатажних сцен автор ніби намагається переконати читача в тому, що його твір – не що інше, як звичайний авантюрно-бульварний роман. Характеризуючи цей жанр, М. Бахтін писав: „У ньому немає ні філософської, ні соціально-політичної проблемності, немає психології; отже, ні через одну з цих сфер не може бути контакту з незавершеною подією сучасного і нашого життя. Відсутність дистанції і зона контакту використовуються тут інакше: замість нашого нудного життя нам пропонують, правда, сурогат, проте цікавого і блискучого життя” [2, с. 223-224]. Певні епізоди роману В. Домонтовича дійсно вражають своєю відірваністю від життя і „неправдоподібністю”, чим нагадують авантюрні романи, орієнтовані на поверхове сприйняття. Так виникає ще один пародійний код: автор використовує у тексті твору елементи бульварної літератури.

Зовнішні ефекти вдруге заплутують читача, який сприймає авторську гру за чисту монету. Важливим є те, що всі ці екстравагантні вчинки в романі логічно не вмотивовані. У Зини не було об'єктивних причин, щоб ставати повією, а тим більше зводити рахунки з життям. Її дії справляють враження штучних, підкреслено демонстративних. Цією невмотивованістю автор ніби наштотує читача на думку, що він насправді не мав наміру писати авантюрно-бульварний роман. Елементи цього жанру в романі „Дівчина з ведмедиком” використані з ігровою метою. Письменник лиш пародіює бульварні романи, алюзії на які є тільки „другим планом” у його пародії. На це звернув увагу Ю. Шерех: „Чим, як не пародією на бульварно-кримінальні,

стрррашно еротичні романи є історія Зининої кар'єри повії, звичайно ж у супердекадентному ультра-буржуазному Берліні? Її постріли в свого клієнта, звичайно ж „важкого, грузького, з олов'яними очима й пухкими щоками”?” [11, с. 86].

Таким чином, для реалізації свого задуму В. Домонтович звертається до ігрового використання елементів пародійного жанру. Шукаючи власний шлях, письменник виявляє своє ставлення до поширених романних форм. З одного боку, автор скептично ставиться до реконструктивного та бульварно-авантюрного романів, з іншого – він інтегрує їх досвід і підпорядковує його власній меті. В. Домонтович залучає до свого роману широку аудиторію і маніпулює з читацькою свідомістю, поступово відкриваючи зашифрований філософський підтекст.

Роман містить кілька пародійних кодів. Образ робітника Семена Кузьменка відсилає читача одразу до двох актуальних явищ 20-х років. З одного боку, це алюзії на радянський реконструктивний роман з його оптимістичним спрямуванням. З іншого – це авторська реакція на суспільні процеси 20-х років. В. Домонтович висловлює своє ставлення до основних гасел літературної дискусії 1925–1928 рр., іронізує з романтичного світогляду, поширеного у той час серед українських митців. Гру з читачем письменник продовжує і в любовній лінії роману, зашифровуючи пародію на авантюрно-бульварні романи з їх неправдоподібним сюжетом, перебільшеними пристрастями і гіпертрофованими почуттями.

Література

1. Агеєва В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича / Віра Агеєва. – К.: Факт, 2006. – 432 с.
2. Бахтин М. М. Епос и роман / Бахтин М. М. – СПб.: Азбука, 2000. – 304 с.
3. Белімова Т. В. Інтертекстуальна основа художньої прози В. Домонтовича (на матеріалі романів „Дівчина з ведмедиком”, „ДокторСерафікус” та „Без ґрунту”): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Белімова Тетяна Валеріївна. – К., 2005. – 20 с.
4. Гірняк М. О. Диверсифікація авторської свідомості в інтелектуальній прозі В. Домонтовича [Електронний ресурс]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Гірняк Мар'яна Олегівна. – К., 2006. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/inode/3434.html>.
5. Домонтович В. Дівчина з ведмедиком / Віктор Домонтович. – К.: Сяйво, 1928. – 200 с.
6. Куриленко І. А. Екзистенціалістська модель українського інтелектуального роману 20-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Куриленко І. А. – К., 2007. – 20 с.
7. Мариненко Н. В. Інтелектуальна проза В. Петрова: жанрово-стильові особливості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Мариненко Н. В. – Х., 2005. – 20 с.

8. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. – К.: Либідь, 1999. – 448 с.
9. Хвильовий М. Твори / Микола Хвильовий. – К.: Наук. думка, 1995. – 816 с.
10. Хвильовий М. Україна чи Малоросія / Микола Хвильовий. – К.: Смолоскип, 1993. – 290 с.
11. Шерех Ю. Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української прози // Юрій Шерех. Поза книжками і з книжок . – К.: Час, 1998. – С. 77-114.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню одного з українських інтелектуальних романів 20-х рр. ХХ ст. – роману В. Домонтовича „Дівчина з ведмедиком”. У статті розглядається пародіювання двох жанрових форм – реконструктивного та бульварно-авантюрного роману. Автор доводить, що пародія для письменника є певним ігровим прийомом. За допомогою пародії автор встановлює необхідний діалог з читачем і зашифровує власну позицію.

Ключові слова: пародія, гра, реконструктивний роман, бульварно-авантюрний роман.

Аннотация

Статья посвящена исследованию одного из украинских интеллектуальных романов 20-х гг. ХХ ст. – романа В. Домонтовича „Девушка с медвежонком”. В статье рассматривается пародирование двух жанровых форм – реконструктивного и бульварно-авантюрного романа. Автор доказывает, что пародия для писателя является определенным игровым приемом. С помощью пародии автор устанавливает необходимый диалог с читателем и зашифровывает собственную позицию.

Ключевые слова: пародия, игра, реконструктивный роман, бульварно-авантюрный роман.

Summary

The article is devoted to the analysis of one of the Ukrainian intellectual novels of the 1920s – of the Girl with a teddy bear by V. Domontovych's. Parodies of two genre forms - productive and boulevard-adventurous novel - are examined in the article. An author proves that a parody for a writer is a certain playing reception. By means of parody an author sets a necessary dialogue with a reader and enciphers the position.

Keywords: parody, game, productive novel, boulevard-adventurous novel.